

Genderově senzitivní jazyk v NESEHNUTÍ

Preambule

V NESEHNUTÍ usilujeme o genderovou rovnost, a proto užíváme genderově citlivý jazyk. Jsme přesvědčeny*ⁱ, že jazyk pouze nepopisuje realitu, ale způsob jakým ho používáme ji sám pomáhá utvářet. Nejen obsah sdělení, ale i jeho forma, má význam. Je-li jakákoli osoba prostřednictvím jazyka snižována, ignorována, nebo jsou jí připisovány určité vlastnosti, nejedná se pouze o popis daného postavení, ale jeho aktivní posilování. Jazyk je nástroj, který používáme kreativně a reflektujeme jeho vliv na utváření společnosti.

Co to znamená?

Genderově citlivý jazyk je takový, který nezesměšňuje, nezneviditelňuje a nediskriminuje nikoho na základě genderové identity, jejího vyjadřování, sexuality nebo jakýchkoli sociálních nebo fyzických charakteristik.

Nepoužíváme generické maskulinum

Zásadně nikdy neužíváme generické maskulinum (např. “zaměstnanci NESEHNUTÍ”). Tento způsob označení zneviditelňuje a ve svém důsledku i společensky marginalizuje jak ženy, tak i další genderové identity.

Nepředpokládáme ničí genderovou identitu

Podobně jako při použití generického maskulina se můžeme našimi předpoklady o genderové identitě dopouštět marginalizace osob o kterých promlouváme. Gender není možné určit na první pohled a proto je nevhodné jej předpokládat a na základě toho užívat vybraný rod.

Pokud popisujeme skupinu lidí, jejichž gender neznáme, respektive neznáme způsob jakým o sobě mluví, využíváme znak hvězdičky jako označení všech možných gramatických variant zastřešujících různá genderová vyjádření. S jazykem pracujeme kreativně, využíváme nejrůznějších forem opisů a možných tvarů, kterým není přiřazený ženský nebo mužský rod. Například “Zaměstnanci*kyně NESEHNUTÍ se věnují vzdělávání středoškolských studujících.” Hvězdičku ale není vhodné používat naopak v případě, že víme, že se jedná například o skupinu autorek-žen, pak volíme výraz autorky, nikoli autorky*ři.

Při interakcích se vždy dotazujeme na preferované oslovení neznámých osob, případně preferovaný rod nebo zájmena, a takové oslovení užíváme. Respektujeme užívání vybraného oslovení, rodu a/nebo zájmen jako součást integrity dané osoby a respektu k ní.

Nepoužíváme stereotypní vyjádření

Genderově citlivý způsob vyjadřování se vyhýbá používání nevhodných genderových stereotypů zjednodušujících skutečnost a reprodukcijících tradiční genderové role. Např.: „živitel rodiny“, „strážkyně domácího krbu“.

Proč je to důležité?

Slova nesou významy, označují, hodnotí a popisují náš svět. Stejně jako jiné jazyky, čeština ve své struktuře odráží společenský kontext a společenské vztahy, tudíž zároveň i nerovné genderové uspořádání společnosti.

Jazyková feminina mají většinou negativní konotaci a obecně je také známo, že ženy jsou obecně spojovány spíše s negativními asociacemi. Využívání sémantické derogance a generického maskulina je součástí rozsáhlejšího problému jazykového sexismu. Tím je myšleno prezentace jednoho pohlaví (nejčastěji žen), jako méněcenného. To můžeme najít už jen v pouhé skladbě věty. Řazení feminina za maskulinum je známkou podřízené statusu žen. Mezi jazykový sexismus patří i přechylování cizích ženských příjmení, což je de facto posvěcení vlastnického vztahu v manželství.

Užívání výhradně maskulina nebo feminina zároveň ale vylučuje jiné možné identity a způsoby prezentace, a tím osoby takovým způsobem se identifikující nejen z jazyka vymazává. Proto je žádoucí se nad jazykem zamýšlet komplexně a brát v potaz nejen to, koho popisuje, ale i koho vynechává.

Zdroj: RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

Příklady genderově senzitivního jazyka – možná použití

Genderově citlivý jazyk je možné užívat ve všech promluvách, textech a vyjádřeních. Některé jeho varianty ale mohou být nevhodné pro texty omezených rozsahem, nebo mohou snížit srozumitelnost textu, jeho čtivost, poutavost atd. Existuje ale mnoho způsobů, jak těmto výzvám čelit a zachovat genderovou citlivost aniž by byla na úkor samotného textu. V následujících příkladech je popsáno několik variant.

Nekorektní verze:

Na základě žádosti poškozených sousedů bylo rozhodnuto ...

My, níže podepsaní zástupci ...

Odmítáme zatýkání novinářů, ochránců lidských práv, občanských aktivistů, anarchistů a členů opozice

Generické maskulinum (sousedí, zástupci, novináři atd.) implikuje, že v daném sousedství pobývají pouze muži a známe jejich genderovou identitu. Je ale pravděpodobné, že v popsané lokalitě mohou pobývat i ženy a další osoby, proto je vhodné generické maskulinum nahradit některou z následujících možností.

Oba tvary:

Na základě žádosti poškozených sousedů a sousedek bylo rozhodnuto ...

My, níže podepsané zástupkyně a podepsaní zástupci ...

Odmítáme zatýkání novinářů a novinářek, ochránců a ochránkyní lidských práv, občanských aktivistek a aktivistů, anarchistek a anarchistů a členek a členů opozice ...

Tato verze je rozhodně lepší než generické maskulinum, zároveň ale vytváří dojem, že např. v sousedství pobývají pouze muži a ženy a opět známe jejich genderovou identitu. Zároveň vyjmenovávání obou rodů může v delším textu snížit jeho čtivost a zbytečně jej prodloužit, jak je vidět na posledním příkladě. Pokud se i tak rozhodneme pro tuto variantu, je vhodné střídat, který rod je první, i na základě kontextu, nestereotypním způsobem. Pokud pokaždé, když budeme mluvit o politice, kariéře a vlastnostech asociovaných s maskulinitou, předradíme mužský rod, a naopak u vaření, péče o domácnost a děti, předradíme ženský rod, nedosáhneme genderové citlivosti jazyka.

Neutrální výraz a opis:

Na základě žádosti poškozeného sousedstva bylo rozhodnuto ...

My, níže podepsané zastupitelstvo ...

Odmítáme zatýkáni novinářstva, ochránců a ochránkyn lidských práv, občanských aktivistek a aktivistů, anarchistek a anarchistů a členstva opozice ...

Tvar “sousedstva” a další již zahrnuje všechny možné genderové identity. Podobné výrazy jako osoby, studující, příchozí atd. jsou dostatečně citlivé, zároveň ale mohou být v některých kontextech stylisticky nevhodné. U některých slov, jak je vidět v posledním příkladu, není tento tvar vůbec možné použít a proto je pro tyto tvary nutné zvolit jinou variantu genderově citlivého jazyka.

Hvězdička:

*Na základě žádosti poškozených sousedek*ů bylo rozhodnuto ...*

*My, níže podepsané*í zastupkyně*ci*

*Odmítáme zatýkáni novinářek*ů, ochránců*kyň lidských práv, občanských aktivistek*ů, anarchistek*ů a členů*ek opozice ...*

Tato varianta text nijak významně neprodlouží, je genderově citlivá, zahrnuje všechny možné genderové identity a z hlediska vhodných výrazů text nijak nedeformuje. Užití hvězdičky, která zastřešuje všechny gramatické varianty vyjádření genderové identity, může z počátku působit jako ztěžující čitelnost textu, ale do jeho struktury nijak významně nezasahuje a její užití je spíše otázkou zvyku. Při jejím použití je nutné dávat pozor na související gramatické jevy a hvězdičku užít i v nich. Například “Sousedky*é stížnost sepsaly*í”. Zároveň je nutné věnovat pozornost správnému užití hvězdičky, které bude popsáno dále. Při použití této varianty je vhodné střídat, který rod bude ve slově použit první, a brát ohled na kontext celého textu. Například takové užití hvězdičky, kde bude ženský rod předřazen vždy, kdy se bude jednat o domácí práce, a mužský rod, když budeme popisovat kariéru, je genderově necitlivé.

Z těchto možných variant podporujeme užívání hvězdičky všude kde je to možné a vhodné. V případě jasné nevhodnosti např. pro cílovou skupinu a neochoty/nemožnosti danou skupinu v tomto tématu vzdělávat či konfrontovat, je vhodné zvolit neutrální tvary pokud je to možné a/nebo vypsát jak ženský tak mužský rod. Podle povahy textu je dobré možnosti genderově citlivého jazyka vhodně kombinovat, užíváme-li ale hvězdičku, je nutné ji užívat v celém textu konzistentně a například kombinovat pouze s neutrálními tvary.

Necitlivý obsah a zaužívané tvary

Ve všech jazycích se setkáme s určitými slovy nebo jejich spojeními, která běžně používáme a příliš se nad nimi nezamýšlíme. Právě tato slova nebo spojení ale mohou být velmi necitlivá, mít určité genderově necitlivé implikace a nebo obsahovat mocenské aspekty (sémantická derogace) znevýhodňující určité skupiny. Některá slova mohou být nejen sexistická, ale například i ablesitická (znevýhodňující osoby žijící s disabilitou, např. člověk na **vozičku** x **vozíku**) a přesto běžně používaná. Proto je důležité z pozic expertek*ů se těmito výroky věnovat a ideálně je neužívat vůbec. Nevhodné konotace je možné vysledovat například ve slově jako “babinec”, existují ale mnohé další. Obecně je možné říct, že pokud výrok znevažuje jakoukoli skupinu nebo jednotlivce na základě charakteristik jako je gender, sexualita, etnická příslušnost, sociální třída atd., staví na tomto základě hierarchii nebo určitou skupinu/jednotlivce marginalizuje, nezáleží na použití neutrálních tvarů nebo jiných prvků genderově citlivého jazyka, protože je ze své podstaty proti hodnotám, které zastáváme. Přesto je nutné dodat, že právě ustálenost některých výrazů může být výzvou pro psaný text i mluvený jazyk výzvou, protože takové tvary nemusíme na první pohled rozeznat jako necitlivé (např. slečna¹, středoškolští žáci, dement² atd.). **Obecně se snažíme používat takové tvary slov, které jsou preferovány skupinou o které pojednáváme a informovat se u expertek*ů dané oblasti jaké výrazy je ne/vhodné používat.**

Jazyková subverze a nabourávání struktur

S jazykem si můžeme také kreativně hrát a upozornit tak na nerovnost, kterou reprodukuje (např. tím, že používá generické maskulinum). A to např. formou používání generického feminina. Např. skupinu dobrovolně pomáhajících žen a mužů označujeme dobrovolnice, spolupracující ženy a muže jako spolupracovnice apod.

Např. Hnutí Duha má některé dokumenty organizace psané v generickém femininu.

Tuto variantu použití jazyka z důvodu větší srozumitelnosti toho, čeho chceme dosáhnout, směrem k veřejnosti, nepreferujeme.

¹ Výraz slečna je necitlivý v tom smyslu, že zdůrazňuje zda je žena vdaná či ne, což ukazuje na její pozici ve společnosti obecně. Historicky bylo s neprovdanými ženami zacházeno úplně jinak než s provdanými. V současné době ale o muži málokdy řekneme “mládenec” což je mužský ekvivalent slečny a nese jiné konotace. Není proto vhodné výraz slečna používat, protože to, zda je žena vdaná či ne, by nemělo hrát žádnou roli v tom jak o ní budeme promlouvat.

² Často jsou výrazy které používáme jako nadávky odvozeny od závažných duševních onemocnění, disabilit atd. Slovo dement je používáno jako nadávka odkazující k nedostatečným intelektuálním kapacitám, což je ale odvozeno od onemocnění - demence.

Co z toho všeho plyne?

- **Každý*á ve všech písemných výstupech v rámci NESEHNUTÍ** (vydávané letáky, tiskové zprávy, články na blog, texty na webech apod.) **používá vhodným způsobem genderově senzitivní jazyk.**
- V rámci **psaní projektů** je genderová nekorektnost možná, doporučujeme ale genderovou korektnost nebo napsat nekorektně a uvést text větou, že v rámci celého projektu v textu nechceme diskriminovat, že budeme mít na mysli ženy i muže.
- **Psaní tiskových zpráv** – důležitým prvkem TZ je stručnost, zde tedy **budeme preferovat s ohledem na téma opisy případně hvězdičku** a snažit se o korektnost v rámci možností.
- Když např. v e-mailu **oslovujeme** (*Vážené dámy a vážení pánové*), Valdřová doporučuje na 1. místo dát ženy, shodli jsme se ale na tom, že to **budeme střídat** (například jednou napíšeme *Vážení pánové, vážené dámy*, jinde zase *Vážené dámy, vážení pánové*). **Zvážíme zda existují genderově neutrální termíny s ohledem na formu e-mailu.**

Celou myšlenkou je, že se všichni snažíme psát co nejvíce senzitivně.

P.S. : Pamatujte, že na to nejste samy*i. Kdo si neví rady, kontaktujte F*éru <3

Zásady genderově senzitivního vyjadřování

- 1) **Uvádíme tvary s hvězdičkou tam, kde mají označovat všechny osoby bez ohledu na jejich gender.**

Vážené*í kolegyně*ové

Vystoupení zahraničních **odborníků*ic**

To, zda bude první tvar mužský či ženský v průběhu textu vhodně střídáme s ohledem na kontext.

Není-li to možné, uvádíme oba tvary a jejich pořadí střídáme.

Vážené kolegyně, vážení kolegové

Vystoupení zahraničních **odborníků a odbornic**

Pořadí tvarů v průběhu textu vhodně střídáme s ohledem na kontext.

Tuto praxi střídáme s dalšími variantami, například slovesným adjektivem nebo opisem (viz níže).

- 2) **Důsledně dodržujeme adresnost tam, kde se jedná o ženu a kde o muže.**

Děkuji hlavní **koordinátorce** projektu, kterou je paní XY ... (nikoli: hlavním **koordinátorem** projektu byla paní XY).

- 3) **Vyhýbáme se apelativu žena/ženy a nahrazujeme je jinými názvy osob.**

odbornice, členky pracovních týmů, kolegyně, pracovnice, spolupracovnice ...

Místo „**ženy po mateřské dovolené**“ lze ve vhodném kontextu použít *kolegyně, zaměstnankyně, členky pracovních týmů, spolupracovnice po mateřské dovolené.*

POZOR: Výraz **děvče** nemá ve veřejném projevu místo! (Ve věku zhruba do 13-14 let preferujeme označení „**dívka**“.) Podobně výraz **slečna** není vhodný být daná žena není provdaná, raději užíváme paní ve všech relevantních případech.

- 4) **Nepoužíváme mužské tvary tam, kde existuje ženský ekvivalent.**

Odbornice, která sama sebe označuje mužským tvarem dává vědomě či podvědomě najevo, že mužský jazykový tvar je pro ni prestižnější; klade také mužský výkon nad ženský.

ekonom → ekonomka

vědec → vědkyně

právník → právnička

grafolog → grafoložka

lékař → lékařka

magistr → magistra

- 5) **Užíváme slovesná adjektiva a obourodé názvy osob.**

př. *referující, studující, vedoucí, mluvčí*

Tento postup ale samozřejmě není možný pro všechny případy: *Soucíící veslující je v cíli jako první* nebude to pravé ořechové....

6) Užíváme názvy abstrahující od biologického rodu, které tak napravují asymetrie.

př. *osoba, pracovní síla*

7) Redukujeme názvy neživých subjektů mužského rodu, jež zároveň mohou evokovat asociaci s mužským pohlavím.

zřizovatel → *zřizovatelská instituce/organizace*

zaměstnavatel → *firma/podnik*

8) Nebojíme se používat některá označení kvůli nezvyku.

Pokud něco zní „divně“ jako například slovo *vědkyně*, je třeba označení používat tak často, aby si na ně mluvčí i veřejnost zvykli. Na příponu *-yně* jsme ostatně už zvyklí například u slov *ministryně* nebo *kolegyně*.

9) Sladujeme písemný a ústní projev.

Je žádoucí užívat rodově korektní názvy osob na dataprojektoru i v ústním komentáři.

10) Střídáme pořadí pohlaví ve víceslovných názvech osob.

V současnosti doporučuji preferovat ženské názvy osob na první místě, abychom daly najevo současný stav jazykové nerovnosti pohlaví a zároveň jej řešily. Je ale třeba dbát na kontext.

př. Chceme, aby *se ženy a muži* mohli rozvíjet. / Oslovili jsme *majitelky a majitele* okolních nemovitostí. / *Poslankyně a poslanci* v dubnu rozhodnou o návrhu zákona.

11) Příjmení zahraničních i českých ženských osobností uvádíme v nepočestěném, tedy nepřechýleném tvaru.

Některé představitelky vědy, politiky, umění apod. si výslovně nepřejí, aby se s jejich příjmeními takhle zacházelo, ať již z důvodu funkce příjmení jako „značky“ (viz výše), nebo kvůli dohledatelnosti na internetu.

př. Britney Spears (ne Spearsová), Gayatri Chakravorty Spivak (ne Spivaková), Judith Butler (ne Butlerová) :)

Jak na hvězdičku *

Kde najdu hvězdičku

Nejprve zjistíme, kde se na naší klávesnici dělá znak hvězdičky. To najdeme na klávesnici, případně na webu. Např. word, powerpoint atd. nabízí hvězdičku v pásu karet pod položkou symbol. V nejhorší variantě si ji vykopírujeme z toho textu zde - *

Jak správně vytvořit tvar s hvězdičkou

- A) Vytvoření tvaru s hvězdičkou je velmi jednoduché a časem se vám zautomatizuje. Prvním krokem je představit si tvar v mužském a ženském rodě.

např. kolega a kolegyně

- B) Vidíme, že část slova je stejná. Často je to kořen slova.

kolega a kolegyně

- C) Vybereme, který tvar chceme aby byl první. Je důležité brát ohled na kontext a tvary vhodně střídat. U některých ale vypadá lépe použití mužského tvaru první protože mužský tvar je sám o sobě kořenem slova (např. host*ka). Zvolíme tedy první tvar.

kolega

- D) Přidáme hvězdičku.

kolega*

- E) A dopíšeme zbytek ženského tvaru za hvězdičku bez mezery.

kolega*yně

Při četbě textu čtema výraz kolega*yně jako “kolega, kolegyně” případně “kolega a kolegyně”

Obecně tak vytváříme tvary tak, že zvolíme první mužský nebo ženský, přidáme za něj hvězdičku a doplníme konec slova který se v návaznosti na rod liší. Tímto způsobem můžeme z mnoha slov vytvořit genderově inkluzivní variantu. Např. žák*yně, prodavač*ka, tvůrkyně*ce, autor*ka, organizátor*ka atd.

Jak používat tvary s hvězdičkou

Posledním krokem je tvary s hvězdičkou správně používat. Nejtypičtějším příkladem je shoda podmětu s přísudkem, kdy je mění i/y na základě rodu. V takovém případě doplníme i ke slovesu hvězdičku a oba možné tvary v takovém pořadí, jako je pořadí u podstatného jména.

Např:

Kuchařky ve školních jídelnách by měly vařit vegansky, i když si to učitelé nepřejí.

Kuchaři*ky ve školních jídelnách by měli*y vařit vegansky, i když si to učitelé*ky nepřejí.

Postřehy, fakta, argumenty

Problém s českou mluvnici

Česká mluvnice nedovoluje uplatnit rovnost pohlaví beze zbytku, i na úrovni morfolgie (př.: *referující mluvili*). Každý jazyk řeší zviditelňování žen a dalších identit po svém. Nicméně genderově senzitivní vyjadřování v té míře, v jaké je možné a žádoucí, velmi zásadně ovlivňuje společenské uznání a reflexi nerovnosti.

Budme kreativnější

S jazykem lze zacházet mnohem kreativněji, než jak dosud činíme. **Není důvod nepřechýlit výraz garant, koordinátor, host.** Jde o to, konečně „zaldnit“ jazyk ženami a dalšími genderovými identitami a předvést jejich společenský přínos v celém spektru domén.

Genderově senzitivní projev není delší

Nemusíme mít obavu, že genderově senzitivní vyjadřování neúnosně protáhne délku projevu. O argumentu tzv. jazykové ekonomiky bylo mnohokrát pojednáno mimo jiné v německé genderové lingvistice (Senta Trömel-Plötz, Luise Pusch a další). Kdo se domnívá, že užívání zásad genderově senzitivního jazyka neúnosně prodlouží jazykový projev, měl/a by si srovnat délku textu genderově senzitivního, formulovaného podle výše uvedených zásad, s textem, kde osoby jsou vyjadřovány v tzv. generickém maskulinu. **Obecně platí, že jazyková úspornost není tak významným faktorem, aby jí muselo ustoupit zviditelnění poloviny populace a marginalizovaných identit.**

Pod mužským názvem si ženu nevybavíme

Na toto téma bylo provedeno mnoho pokusů a všechny se shodují na tom stejném - **většina respondentek*ů si pod mužským tvarem ženu nebo jinou než mužskou identitu nevybaví.** To vede ke zneviditelňování nejen v jazyce a má velmi konkrétní a hmatatelné důsledky pro životy těchto osob.

Můžeme si to vyzkoušet na tomto příkladu.

Otec jede se svou dcerou v novém sportovním autě na fotbalový zápas. Plný radosti nad novým autem řídí příliš rychle do zatáčky a ztrácí kontrolu nad vozem. Oba jsou ve špatném stavu. Otec umře na místě nehody, dcera je vážně zraněna a je odvezena do nejbližší nemocnice. Může ji zachránit pouze okamžitá operace. Přivolaný lékař spěchá k nosítku, na kterém dívka leží a vykřikne: „Nemůžu operovat, to je moje dcera!“

Pravděpodobně je vám jasné, že lékař je matka, případně má dívka dva otce. Mnoho osob, které text vidí poprvé a nejsou uvedeny do tématu genderově citlivého jazyka napadne jakákoli varianta krom toho, že by lékař byla matka - představí si muže.

Zdroje

RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

VALDROVÁ, Jana. 2006. *Gender a společnost*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.

SMETÁČKOVÁ, I., VLKOVÁ, K. 2005. *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha: Otevřená společnost.

www.nesehnuti.cz